

tek przemian gospodarki rolnej na trójpolówkę. Forma zewnętrzna takiej wsi ma kształt bardziej regularny niż poprzednie starsze typy. Na pytanie, czy plany z XVIII w. mogą dać ścisły obraz wsi pierwotnej, należałoby odpowiedzieć, że najczęściej tak, gdyż mimo późniejszych przemian i rozwoju wsi układ dróg jest przetrwały, i to jest decydujące w rozpoznaniu kształtu.

Zamykając konferencję prof. Wojciechowski dziękuje ośrodkowi toruńskiemu za przedstawienie wyników cennych prac oraz wszystkim obecnym za udział w dyskusji, która pomogła wiele zagadnień sprecyzować i wyjaśnić.

Stanisława Zajchowska

DREZDENKO NAD NOTECIĄ (DRZEŃ)

Od zarania państwowości polskiej nad Notecią istniał system obronny, strzegący dostępu do krainy Polan od strony Pomorza. Jednym z grodów granicznych na tej linii był Drzeń (dzisiejsze Drezdenko). Na powstanie grodu, a następnie i miasta wpłynęło niewątpliwie korzystne położenie geograficzne. Gród założono bowiem na piaszczystej wyspie leżącej między ramionami Noteci, w miejscu jednego z największych zwożeń Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej, umożliwiających przejście przez rozlewiska Noteci na osi północ-południe. Po raz pierwszy¹ jednak pojawia się Drezdenko w źródłach historycznych dopiero w roku 1233, kiedy to Władysław Odonicz wystawia „in Drizina“ dokument dla pomorskiego klasztoru w Kołbaczu². Podczas gdy powyższa wzmianka nie wspominała o charakterze miejscowości, to w roku następnym Drezdenko występuje wraz z Naklęm, Ujściem, Czarnkowem i Wieleniem w rzędzie polskich grodów nadnoteckich³. Prawdopodobnie od czasów Bolesława Krzywoustego Drezdenko było grodem kasztelańskim⁴, jednak dopiero w r. 1251 po raz pierwszy występuje, Bogutta castellanus de Dersen⁵. Drezdenko odegrało ważną rolę w zmaganiach polsko-brandenburskich w ciągu 13 wieku, przy czym po kilkakrotnej zmianie właściciela, na początku 14 wieku zostało ostatecznie opanowane przez Brandenburgię, a następnie w r. 1317 Brandenburczycy sprzedali je w lenno rodzinie von der Ost. Po krótkotrwałym uznawaniu zwierzchności Kazimierza Wielkiego, Ostenowie przeszli na stronę Krzyżaków sprzedając im Drezdenko w r. 1408⁶. Odtąd przez kilkadziesiąt lat trwały spory polsko-krzyżackie o ten gród, które zakończyły się dla Polski niekorzystnie, gdyż mimo uporczywych wysiłków nie został on odzyskany. W toku tych długotrwałych sporów gród był kilkakrotnie niszczone i odbudowywany. Średniowieczny zamek w stanie zdatnym do użytku przetrwał do początku 17 wieku. Z chwilą rozpoczęcia w roku 1602 budowy nowej twierdzy⁷ znacznie starego zamku ostatecznie upadło. Stopniowo popadał on w ruinę, która na początku 20 wieku uległa rozbiórce⁸.

¹ Pomijamy tu wzmiankę miejscowości „Drzu“ u Galla (Lib. II) pod r. 1092, w której dawniej dopatrywano się Drezdenka (por. Recling: Geschichte der Stadt Driesen, Archiv der Brandenburg tom IV str. 2). Nowsi badacze wysuwają pogląd, że miejscowością tą był raczej Drzycin na lewym brzegu Wdy (por. Grodecki: Anonim tzw. Gall. Kraków 1923, str. 103).

² KD Wkp. I, 145.

³ 1234. Ego (Włodzislaus) vero naroncincones meorum castrorum Nachel, Usche, Charchov, Welen, Drecen... quiete possidebo. KD Wkp. I, 168.

⁴ Ziemia Lubuska, str. 284.

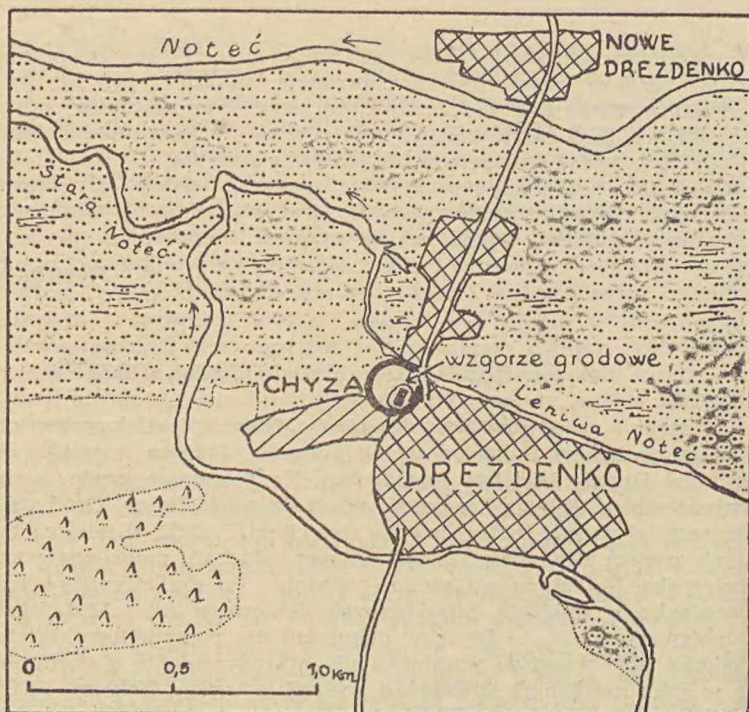
⁵ KD Wkp. I, 252.

⁶ Ziemia Lubuska, str. 285.

⁷ Ibidem, str. 308.

⁸ Kulke E.: Die mittelalterlichen Burganlagen der Mittleren Ostmark. Heilige Ostmark XI (1935), str. 50.

Położenie
Drezdenka



Mimo swej wybitnej roli odegranej w przeszłości położenie samego grodu zostało właściwie zapomniane⁹, gdyż literatura niemiecka, aczkolwiek zajmowała się historią grodu¹⁰, to jednak nie poświęcała samemu miejscu więcej uwagi, a w literaturze polskiej uchodził on za bliżej niezlokalizowany aż do współczesnych czasów¹¹.

Punktem wyjścia do odszukania i ścisłej lokalizacji grodu stał się plan miasta Drezdenka pochodzący z około 1740 roku¹². Na powyższym planie widoczne jest wyraźnie miejsce dawnego grodu. Leżał on na owalnej wyspie, oblanej wodami „Leniwej Noteci”. Koryto to niewątpliwie jest najstarszym, głównym nurtem Noteci, mimo że obecnie odnoga płynąca na południe od „Leniwej” nosi nazwę „Starej Noteci”. Nazwa ta pochodzi z pierwszej ćwierci 15 wieku, kiedy to Krzyżacy w sporze z Polską o posiadanie Drezdenka zatamowali na zachód od grodu główny nurt rzeki (tj. dzisiejszą Leniwę) i skierowawszy go południowym kanałem zwanym dziś „Starym” wystąpili z twierdzeniem, że Drezdenko leżąc na północnym, krzyżackim brzegu, a nie na południowym, polskim, winno należeć do nich¹³.

⁹ Deutsches Städtebuch I, str. 158 „Burganlage auf ursprüngl. Insel mit Kapelle, heute verschwunden”.

¹⁰ Kulke o. c.

¹¹ Kowalenko: Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej, 1938, str. 199. Hensel: Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej, 1950, tom I, str. 190. Uwaga: zdjęcia umieszczone na str. 91 wyd. Ziemia Lubuska mylnie umiejscawia gród w Drezdenku nad brzegiem Starej Noteci.

¹² Plan der Neu-Mark-Brandenburgischen Stadt und Schantze Driesen sporz. przez J. G. Preussa, reprodukcja: Wittlinger H. Untersuchungen zur Entstehung und Frühgeschichte der neumärkischen Städte. Die Neumark, Neue Folge Heft 9, 1932, t. 16.

¹³ Kowalenko, o. c., str. 199.

Wyspa grodowa leżała na zachód od szlaku przecinającego pradolinę. Komunikacja między nią a miastem odbywała się za pośrednictwem małej wysepki, połączonej zarówno z wyspą grodową, jak i brzegiem mostami. Na samej wyspie rysuje się ślad pierścieniowatego wału, a w jej części wschodniej widnieją zarysy kilku budynków. Również na planach późniejszych wyraźnie zaznaczano miejsce dawnego grodu¹⁴.

Autopsja terenu¹⁵ potwierdziła w całej pełni dane kartograficzne. Na zachód od szosy łączącej Drezdenko z Nowym Drezdenkiem, a przebiegającej mniej więcej na linii dawnego szlaku, znajduje się dziś niewielkie wzniesienie, w którym łatwo rozpoznąć można dawną wyspę grodową. Nawet dziś, mimo upływu czasu i zmian, jakie zaistniały wskutek niwelacyjnej działalności człowieka — wzgórze to wyraźnie odcięte jest od reszty terenu. Od północy przytyka ono do jednego z ramion Noteci, tzw. „Leniwej”. Z pozostałych stron odseparowane jest wyraźnym obniżeniem terenu, będącym śladem dawnego koryta, które w części zachodniej przybrało postać szerokiej, bagnistej kotliny.

Samo wzniesienie przedstawia się jako lekka pochyłość, wznosząca się w kierunku wschodnim, na której najwyższej części południowo-wschodniej wznosi się podłużny nasyp, usypany niewątpliwie ręką ludzką o wyraźnie zaznaczonych brzegach, dochodzących do ca 1½ m wysokości. Na tym nasypie wznoszą się dziś budynki, noszące ślady licznych przeróbek. Czy w ich murach kryją się jeszcze relikty średniowiecznego zamku, jak to sugeruje Wittlinger¹⁶, trudno dać konkretną odpowiedź bez przeprowadzenia szczegółowych badań. Podczas gdy w kierunku zachodnim teren opada łagodnie, to w północnym znacznie silniej, tworząc wyraźną kotlinę, która następnie podnosi się, zaznaczając równoległe do brzegu rzeki ślad wału na przestrzeni kilkunastu metrów, który urywa się jednak w części zachodniej wskutek niwelacji terenu w toku uprawy.

Przedstawiony powyżej opis zdaje się wskazywać na to, że gród powyższy przeszedł dwie fazy rozwoju. Pierwszą było grodzisko wklęsłe, otoczone wałem pierścieniowatym, pokrywającym swym zasięgiem cały obszar wyspy, być może sięgające jeszcze czasów plemiennych¹⁷. Natomiast w drugiej, późniejszej fazie usypano stożek, na którym stanął gród kasztelański¹⁸, a z czasem zapewne także i siedziba rodu von Ostenów.

W toku badań powierzchniowych znaleziono liczne odłamki ceramiki, występujące szczególnie obficie na zachodnim zboczu wzgórze. Jest to bez wyjątku ceramika w całości toczona na kole garncarskim. Poza odłankami ceramiki średniowiecznej barwy siwej, o cienkich ściankach i silnym wypaleniu, natrafiono także na skorupy o grubych ścianach, wykonane z gliny o stosunkowo dużej domieszce piasku, które zdaniem prof. J. Kostrzewskiego¹⁹ można by odnieść do końca 11 wieku. Pozostałe okazy to ceramika silnie wypalona, zdobiona poziomymi bruzdami, pochodząca z 12—13 wieku.

¹⁴ Na planie z r. 1848 zaznaczono wzgórze zamkowe w kształcie prostokąta, nie uwidaczniając natomiast zarysów samej wyspy grodowej. Siedler Jobst: Märkischer Städtebau im Mittelalter, Berlin 1914, str. 106. Również na mapie 1:25 000 z r. 1893 widnieje „Schloss-Berg”.

¹⁵ Dokonana 26 marca 1953 w ramach wycieczki naukowej słuchaczy Seminarium historii państwa i prawa polskiego U. P. i Sekcji badań nad miastami Polski Zachodniej przy Instytucie Zachodnim pod kierunkiem prof. Zdzisława Kaczmarczyka.

¹⁶ O. c., str. 24.

¹⁷ Ślad tego wału rysuje się wyraźnie na planie z r. 1740 por. Hensel, o. c., str. 190.

¹⁸ Pozostały teren grodu zamieniły się w tym wypadku na obwarowane podgrodzie. Por. J. Kostrzewski: Kultura prapolska wyd. II, str. 109; H. Münch: Geneza rozplanowania miast wielkopolskich, str. 134.

¹⁹ Uprzejma informacja prof. J. Kostrzewskiego z 28. 3. br.

Na podstawie materiału ceramicznego można by datować czas istnienia grodu na 12—14 wiek (ewentualnie od drugiej połowy 11 wieku)²⁰. Należy jednak wziąć pod uwagę fakt, że datowanie oparte wyłącznie na podstawie ceramiki, i to zebranej tylko w czasie badań powierzchniowych, jest wątpliwej wartości²¹, gdyż z jednej strony w głębi ziemi mogą tkwić warstwy starsze, a jest rzeczą oczywistą, że w toku prac ziemnych na powierzchnię wyrzucany bywa materiał pochodzący z warstw leżących tuż pod powierzchnią, a więc i najmłodszych zarazem. Z drugiej strony należy również pamiętać, że w niektórych wypadkach naczynia o formie starszej, które typologicznie należałoby odnieść do okresów starszych, produkowano i używano w wiekach późniejszych, tak że niejednokrotnie formy o różnych stopniach rozwoju były użytkowane jednocześnie²².

Na południowy zachód od grodu w Drezdenku istniała aż do końca ubiegłego stulecia²³ samodzielna osada zwana „chyzą“²⁴, która następnie została wchłonięta przez rozbudowujące się miasto. Mimo to dziś jeszcze wyraźnie na planach rysuje się ona jako człon odrębny, nie związany w jedną całość z organizmem miejskim. Położenie jej w bezpośredniej bliskości grodu wskazuje, że była to osada otwarta podgrodowa, związana z grodem, zapewne starsza od osiedla targowego, które rozwinęło się bardziej na wschód wzdłuż szlaku przecinającego pradolinę²⁵. W toku tegorocznych badań powierzchniowych zebrano z powierzchni pola położonego bezpośrednio na północ od zabudowań dawnej „chęzy“ i naprzeciwko wzniesienia grodowego, oddzielonego od niego wspomnianą bagnistą kotlinką — odłamki ceramiki współczesne późnym formom ceramiki zebranej na terenie wzgórza grodowego²⁶. Świadczy to o istnieniu na tym terenie osadnictwa 13—14 wiecznego, które wiązać należy chyba ze wspomnianą „chyzą“.

Resumując powyższe uwagi, można naszym zdaniem wysunąć w pełni uzasadnione twierdzenie, że sprawa lokalizacji grodu w Drzeniu-Drezdenku doczekała się pomyślnego rozwiązania. Zagadnienia funkcji grodu jak i czasu jego trwania mogą zostać rozwiązane jedynie przez przeprowadzenie badań wykopaliskowych.

Andrzej Wędzki

²⁰ Por. Hensel, o. c., str. 190 (datuje na fazę E (1100—1250) i średniowiecze).

²¹ Por. Hensel, o. c., str. 5.

²² Por. Kostrzewski, o. c., str. 271 nn, także Hołubowicz: Jak badamy wczesno-średniowieczną ceramikę Zachodnich Słowian. Z Otchłani Wieków, XVI, str. 41 nn.

²³ Petrich: Aus Driesen Geschichte. Heilige Ostmark 1936, str. 77.

²⁴ W jęz. niemieckim zwana „Kietz“ por. mapę 1:25 000.

²⁵ Wittlinger, o. c., str. 24, przyp. 18; por. także uwagi Müncha, o. c., str. 25 nn.

²⁶ Materiał archeologiczny zebrany zarówno na terenie wzgórza grodowego, jak i chyzy został przekazany 28. 3. br do zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.